

IDENTITATEA, EXISTENȚA ȘI CUNOAȘTEREA OBIECTELOR VAGI

Ion VEZEANU

Facultatea de Filosofie, Institutul Catolic Paris
Centrul de Cercetare *Philosophie, Langages & Cognition*,
Universitatea Grenoble 2

The vagueness problem in philosophy is very difficult. Ancient philosophers (the School of Megara and the Stoics) were familiar with this difficulty. The dilemma was discussed in the modern era by Hobbes and Locke. "The Theseus' ships", "the paradox of the heap", "Zeno's argument", "the sorites paradoxes" share the same dilemma about the existence and the knowledge of vagueness objects. These difficulties arise at the level of language: it is the question of vague predicates. In the 17th century, Leibniz illustrated this old problem, within his project to invent a *Lingua Characteristica Universalis*, that was supposed to remove from our language every ambiguity, with the help of formal calculus. Our assumption that every object is a vague object should be supplemented with the idea that knowledge is vague too. To support this double sentence, we build the following argument: *i*) the identity criteria for objects in time are paradoxical; *ii*) to escape from this dilemma, we must design object identity as vague; *iii*) this implies a vague ontology; *iv*) but identity is ambiguous and presupposes the idea of recognizing things, in other words, the idea of identification criteria; *v*) we can therefore talk about vague identification; *vi*) which gets us back to vague knowledge.¹

Keywords: vagueness, sorites paradoxes, objects, knowledge, identity, Hobbes, Locke, Leibniz.

¹ Acest articol reprezintă traducerea și adaptarea unei conferințe, "Cunoașterea și existența obiectelor vagi", susținute în seminarul interdisciplinar organizat anual de departamentul de Științele Educației de la Universitatea Grenoble 2, iulie 2006.

“Nu putem să știm ce este un lucru fără să știm cum se distinge
acesta de alte lucruri. Astfel, identitatea este
totuna cu ontologia.”

(W.V.O. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*)

Problema *vagului* în filosofie este dificilă. Dacă ar fi să ținem cont doar de presupuziția metafizică, care atacă însăși definiția noțiunii de *obiect*, aceasta conduce la o teză radicală și problematică: *orice obiect este un obiect vag*. Însă dificultatea este dublă. Primul nivel este cel imediat, al confuziei problematice: Cum să definim un obiect vag? Cum se face că un obiect vag este ceea ce este de-a lungul timpului și al schimbării? Care sunt criteriile de identitate ale obiectelor vagi? Cum cunoaștem un obiect vag? Cum discernem obiectele vagi? Care sunt simptomele de identificare ale acestor obiecte?

După aceea există un al doilea nivel de dificultăți, care rezultă din dezordinea răspunsurilor la aceste întrebări. Cei mai mulți filosofi sunt angajați în mod unilateral în căutarea unor soluții *ontologice*, altfel spus, încearcă să răspundă primelor patru întrebări cu privire la *criteriile de identitate* ale obiectelor. A descoperi criteriile de identitate ale obiectelor vagi înseamnă a da socoteală de ontologia obiectelor în stilul lui Peter Geach: “nu există identitate fără entitate” (*no identity without entity*).² Acest enunț pare să postuleze că este imposibil să se conceapă o relație de identitate dincolo de existența lucrurilor. Este situația în care ontologia determină identitatea obiectelor. Un obiect vag trebuie înainte de toate să *existe*, pentru ca să se poată vorbi despre identitatea lui de-a lungul timpului.

Dar dacă am rămâne la acest prim nivel, ar însemna că ignorăm dimensiunea *epistemică* sau *gnoseologică*, cu privire la *cunoașterea* obiectelor vagi. Quine a afirmat că “nu există entitate fără identitate” (*no entity without identity*).³ În acest caz este vorba de a putea identifica obiectele cu ajutorul *simptomelor* de identificare. Iar analiza este diferită de această dată, deoarece întreaga noastră ontologie pare să fie în funcție de *cunoașterea* obiectelor, dacă ținem cont de poziția filosofului american. Acesta susține că principiul

² P.-T. Geach, “Ontological Relativity and Relative Identity” în M.-K. Munitz (ed.), *Logic and Ontology*, pp. 287-302; New York University Press, New York, 1973, p. 288.

³ W. V. O. Quine, *Relativité de l'ontologie et quelques autres essays*, Aubier-Montaigne, Paris, 1977, p. 35; (ed. originală), *Ontological Relativity and Other Essays*, Columbia University Press, New York și Londra, 1969.

identității înțeles ca principiu de gândire este și un principiu ontologic, întreaga ontologie fiind fondată pe identitate; este reciproca tezei lui Geach.

Această dublă ipoteză își are sursa, mai mult sau mai puțin cunoscută, în cele două principii formulate de Leibniz: *indiscernabilitatea identicelor* și *identitatea indiscernabilelor*. Expresia formală a principiului de indiscernabilitate a identicelor, cunoscută sub denumirea de *legea lui Leibniz*,⁴ este următoarea:

$$i) (\forall x)(\forall y)[(x = y) \rightarrow (\forall Q)(Qx \equiv Qy)]$$

Acest principiu enunță faptul că dacă două lucruri sunt identice, atunci ele nu sunt discernabile; altfel spus, oricare ar fi x și oricare ar fi y , din identitatea lor rezultă că orice predicat Q despre x se poate aplica lui y și reciproc. Dacă un lucru este ceea ce este, noi nu discernem nimic altceva decât un lucru unic, îl recunoaștem ca fiind unul și același. Această relație este reciproca principiului identității indiscernabilelor:

$$ii) (\forall x)(\forall y)[(\forall Q)(Qx \rightarrow Qy) \rightarrow (x = y)]$$

Leibniz a furnizat mai multe expresii negative ale acestei legi în corespondența sa cu Clarke.⁵ Pentru filosoful german nu pot exista două lucruri distincte și care să fie în același timp nediscernabile. Dacă doi indivizi au *toate* proprietățile în comun, atunci nu pot fi distincți din punct de vedere numeric, aceștia sunt identici *solo numero*. Dacă combinăm cele două principii (i) și (ii), obținem *definiția identității* în calculul cu predicatele de ordinul doi:

$$(iii) (\forall x)(\forall y)[(x = y) =_{df} (\forall Q)(Qx \rightarrow Qy)]$$

Această expresie formală a fost dată de Bertrand Russell,⁶ pentru care semnele “=df” trebuie considerate ca un singur simbol logic, care se traduce astfel: *identic prin definiție*. La rândul lui, logicianul anglo-saxon s-a inspirat din formalismele lui Peano și al lui Frege.

Prin urmare, a afirma că un obiect *este* vag nu-i totuna cu a susține că și *cunoașterea* pe care o avem despre un obiect *este* vagă. Această remarcă destul de subtilă este adesea ignorată de filosofi analitici contemporani. Culmea este că aceasta corespunde unei alte distincții, cu privire la definiția noțiunii de obiect (din latinul *objectum*, “ceea ce este așezat în față”, “ceea ce există în sine”). *Obiectul* este în mod tradițional opus *subiectului*, în același fel în care *lucrul* este opus *persoanei*. Există obiectul în sine, dar de asemenea obiectul de

⁴ L. Couturat, *La Logique de Leibniz*; Paris, F. Alcan, 1901, p. 338.

⁵ Leibniz, «Quatrième écrit de Leibniz», în *Correspondance Leibniz-Clarke* (lettre de 2 juin 1716); Paris, PUF, 1957 (1716), pp. 83-85.

⁶ B. Russell, *Principia Mathematica*; Cambridge, Cambridge University Press, 1925-1927 (prima ed. 1910-1913), p. 168.

studiu, de gândire, de percepție și de acțiune, pe de o parte; și subiectul cunoscător, gânditor, care percepe și acționează, pe de altă parte.⁷

Filosofii antici erau familiari cu această problemă, la fel de bine în cadrul Școlii din Megara ca și în cazul filosofilor stoici. Dificultatea este rediscutată în perioada modernă de Hobbes și de Locke. Astfel, “corabia lui Tezeu”, “chelul”, “soritul”, “argumentul crescător” sunt tot atâtea denumiri care trimit cam la aceleași dileme ale *existenței* și ale *cunoașterii* obiectelor vagi. Ambele dificultăți, suprapunerea lor și, prin urmare, ambiguitatea acestora apar la nivelul limbajului, deoarece acesta reprezintă raportul prin excelență între ceea ce *este*, ceea ce se *percepe* și ceea ce se *cunoaște*. Este vorba despre chestiunea *predicatelor vagi*. În secolul al XVII-lea, tot Leibniz este cel care ilustrează cel mai bine această veche problemă, pe fondul speranțelor sale fabuloase de a inventa o *Lingua Characteristica Universalis*, care i-ar fi permis să elimine ambiguitățile din limbaj, pur și simplu cu ajutorul calculului formal:

“Cred că nu vom putea niciodată să punem capăt controverselor [...] dacă nu trecem de la raționamente complicate la calcule simple, și de la cuvinte cu o semnificație vagă și nesigură la caractere bine determinate. Căci se va întâmpla astfel încât orice paralogism să nu fie altceva decât o simplă eroare de calcul [...]. Astfel, atunci când vor apare controverse, va fi inutil să organizăm o discuție între doi filosofi, tot așa cum procedăm cu două calculatoare. Pentru că va fi suficient să luăm pana în mână sau să ne așezăm în fața abacelor și, după ce vom fi convocat la nevoie un prieten, să ne spunem unul altuia: “să calculăm!”.”⁸

Astfel, ipoteza că *orice obiect este un obiect vag* ar trebui completată cu ideea că *cunoașterea pe care o avem este de asemenea vagă*. Pentru a susține această dublă teză ambițioasă și originală, am construit argumentul următor: *i)* pentru a da socoteală de ontologia obiectelor, ne folosim de *criterii* de identitate de-a lungul timpului; *ii)* însă criteriile de identitate ale obiectelor de-a lungul timpului sunt aporetice; *iii)* se întâmplă astfel deoarece ne situăm încă în dihotomia antică *schimbare-îmobilitate*: pe de-o parte, Heraclit (lumea ca schimbare neîncetată, *fluviul* ca metaforă a lumii), iar pe de altă parte, Parmenide (lumea fixă, imobilă, permanentă, *unitatea* ca ideal metafizic); *iv)* pentru a scăpa din această dihotomie paradoxală, trebuie să concepem identitatea obiectelor ca fiind vagă; fapt din care decurge o *ontologie vagă*;

⁷ A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, PUF, Paris, 2002 (prima ed. 1926), pp. 702-703.

⁸ Leibniz, *Die Philosophischen Schriften* (vol. I-VII), New York: Georg Olms Verlag Hildesheim, 1978 (prima ed. 1890, Berlin, C.-I. Gerhardt), p. 200.

v) însă relația de identitate este ambiguă și trimite de asemenea la ideea de recunoaștere a lucrurilor, altfel spus la ideea *simptomelor* de identificare; vi) se poate deci vorbi despre o identificare vagă; vii) ceea ce revine la o *cunoaștere vagă*.

Argumentul nostru reflectă chiar planul acestui articol în care vom discuta probleme filosofice vechi, dar cu ajutorul unor instrumente logice și epistemologice noi, în trei părți: mai întâi, vom analiza problema identității corabiei lui Tezeu de-a lungul timpului (problema obiectelor vagi); după aceea vom expune argumentele de tip sorit folosite de filosofii școlii din Megara; în fine, vom trata aspectul logic și epistemic al identității, altfel spus, cunoașterea vagă pe care o avem despre obiecte.

1. Corabia lui Tezeu

Chestiunea corabiei lui Tezeu, ilustrată de un text vechi al lui Plutarh, apare în legătură cu identitatea obiectelor artificiale, fabricate (artefacte); este cazul acelei corăbii construite din scânduri de lemn, cu care Tezeu naviga între Pireu și Delos:

“Corabia pe care Tezeu se îmbarcase cu oameni tineri și care l-a transportat cu bine avea treizeci de vâsle: atenienii au conservat-o până pe vremea lui Demetrios din Phalere. Aceștia schimbau scândurile care erau prea vechi și le înlocuiau cu altele, mai solide, pe care le integrau ansamblului. Astfel, atunci când filosofii se dispută cu privire la noțiunea de creștere, exemplul acestei corăbii li se pare controversat: unii susțin că aceasta rămâne aceeași, alții afirmă că nu mai este aceeași.”⁹

Însă majoritatea comentatorilor contemporani se referă la textul *De Corpore* (secolul al XVII-lea), al lui Thomas Hobbes, atunci când dezbate chestiunea identității numerice de-a lungul timpului; filosoful anglo-saxon are meritul de a fi precizat dilema filosofică:

“Să considerăm, de exemplu, diferența – despre care sofiștii din Atena aveau obiceiul să dezbate – produsă de reparațiile neîncetate efectuate asupra corăbiei lui Tezeu, reparații care constau în a înlătura vechile scânduri și a le înlocui cu altele noi. Corabia obținută, odată cu înlocuirea tuturor scândurilor vechi, era aceeași corabie din punct de vedere numeric cu corabia de la început, de asemenea, în cazul în care un om ar fi păstrat vechile scânduri și le-ar fi asamblat în aceeași ordine, după ce acestea erau înlăturate din vechea corabie, ar fi obținut o nouă corabie; aceasta, fără îndoială, ar fi fost și ea aceeași din punct de

⁹ Plutarque, *Vies parallèles*, traducere: Anne-Marie Ozanam, Gallimard, Paris, 2001, p. 76.

vedere numeric cu cea inițială. Astfel încât ne-am găsi în fața a două corăbii care sunt aceleași din punct de vedere numeric, ceea ce este absurd.”¹⁰

1.1. O corabie fantomă?

Dacă presupunem că nava construită cu vechile scânduri mai poate încă naviga, avem de-a face cu două corăbii în loc de una singură, care ar fi aparținut personajului Tezeu. Eroul însuși ar fi avut dificultăți în identificarea acestora cu originalul. De aceea întrebarea care se pune nu este pe care dintre cele două o preferăm, care corabie este mai bună pentru navigație, care este “cel mai bun candidat”; deoarece răspunsurile la această întrebare sunt arbitrare, diferite, ba chiar opuse. Pentru anticari și arheologi, ar exista o preferință clară pentru corabia reconstruită cu vechile scânduri, care dă impresia de fi originalul, ca urmare a constituției sale unice. În timp ce conservatorii din muzee, care au o preferință explicită pentru restaurarea operelor și a obiectelor antice, preferă în mod sigur corabia refăcută cu scânduri noi; probabil că Tezeu ar fi optat de asemenea pentru această din urmă variantă. Într-adevăr, există anumite avantaje în acest caz, deoarece corabia este mai aptă pentru navigație, mai fiabilă, mai funcțională. Ar putea efectiv să constituie *cel mai bun candidat* în cazul în care vechile scânduri ar fi fost arse în loc să fie montate sub forma unei alte nave.

Însă teza “celui mai bun candidat” este discutabilă după David Wiggins, Robert Nozick și Stéphane Ferret.¹¹ Cei trei autori arată că aceasta nu reprezintă o adevărată soluție. Nozick, de exemplu, propune varianta următoare, destul de discutabilă: scândurile corabiei sunt înlocuite una câte una la diferite intervale de timp. Dar înlocuirea unei singure scânduri nu ar trebui să modifice corabia lui Tezeu: ar fi vorba despre aceeași navă care conține o nouă scândură. De-a lungul timpului, toate scândurile ar fi astfel înlocuite în mod gradat, iar corabia ar rămâne aceeași. Acest rezultat “interesant” nu pare surprinzător filosofului american deoarece, după opinia

¹⁰ Th. Hobbes, “De l’identité et de la différence”, în S. Ferret, *Identité: textes*; tr. fr. Paris, G.F. Flammarion, pp. 109-115; „Of Identity and Difference” (cap. XI din *De Corpore*) în Sir W. Molesworth (ed.), *The English Works of Thomas Hobbes*; vol. I, 1998 (prima ed. John Bohn, 1655), pp. 113-114.

¹¹ D. Wiggins, *Sameness and Substance*; Londra, Basil Blackwell, 1980, pp. 94-96. R. Nozick, *Philosophical Explanations*; Oxford, Clarendon Press, 1981, pp. 32-36. S. Ferret, *Le Bateau de Thésée. Le problème de l’identité à travers le temps*; Paris, Les Éditions de Minuit, 1996, pp. 110-112.

lui: "identitatea unui lucru de-a lungul timpului nu necesită permanența tuturor părților componente".¹²

Numai că atunci când decidem să ansamblăm vechile scânduri în loc să le distrugem și ne aflăm în fața a două corăbii concurente, Nozick pare încurcat. Cele două proprietăți relevante ale navelor, pe de o parte continuitatea spațio-temporală împreună cu continuitatea părților componente și, pe de altă parte, faptul de a fi compusă din aceleași părți într-o aceeași configurație, nu mai par să garanteze identitatea corăbiei lui Tezeu. În astfel de situații dificile, filosoful american crede că noi suntem împinși să luăm decizii, să alegem între diferiții candidați, conform tezei "continuatorului" celui mai apropiat.¹³ Însă această soluție ne conduce de la căutarea proprietăților necesare la o alegere arbitrară a identității obiectelor. Așa cum recunoaște chiar și Nozick, continuatorul cel mai apropiat nu este în mod necesar identic cu obiectul respectiv. Or, cu această concluzie problematică, filosoful american nu face altceva decât să adopte ceea ce respinsese inițial: teza celui mai bun candidat. De unde și impresia supărătoare că am avea de-a face cu o corabie fantomă.

1.2 Cel mai bun candidat

Această teză este iluzorie, chiar dacă pare seducătoare, după părerea lui David Wiggins.¹⁴ Totuși nu este lipsită de un oarecare interes filosofic în măsura în care contradicțiile și confuziile pe care le naște această concepție ne pot lumina asupra a ceea ce *nu este* corabia lui Tezeu. Să notăm corabia inițială cu T_1 , pe cea care este reparată în mod constant cu T_2 , iar pe cea care este reconstituită, pe de-a întregul din scânduri vechi, cu T_3 . În mare, această teză susține două condiții: mai întâi, pentru a fi identic cu T_1 , T_2 trebuie să fie cel mai bun candidat existent care pretinde la identitatea cu T_1 ; pe urmă, dacă se prezintă un alt candidat T_3 , care este diferit de T_2 din punct de vedere numeric, el ar putea fi cel mai bun candidat față de T_2 sub anumite condiții, ca dispariția lui T_2 ; de asemenea, dispariția lui T_3 ar face din T_2 cel mai bun candidat care să pretindă la titlul de corabie a lui Tezeu. Însă faptul acesta presupune că de fiecare dată trebuie suprimat rivalul unui candidat care se prezintă, ceea ce este inacceptabil din punct de vedere filosofic. Nu se rezolvă o problemă prin distrugerea sau suprimarea acesteia.

În cazul în care cei doi candidați persistă, întrebarea revine: care este cel mai bun? Obiecția principală care poate fi formulată împotriva

¹² R. Nozick, *op. cit.*, p. 33.

¹³ *Idem*, p. 34.

¹⁴ D. Wiggins, *op. cit.*, p. 95.

“argumentului” celui mai bun candidat este următoarea: același argument poate fi invocat la fel de bine de către un anticar pentru a identifica T_3 cu corabia lui Tezeu sau de către navigator pentru a identifica T_2 cu corabia originală, de fiecare dată conform unor criterii arbitrare, particulare. Se ajunge astfel la situația absurdă conform căreia cel mai bun candidat poate fi o corabie care nu este numeric identică cu corabia primitivă, contrar a ceea ce afirmă teza celui mai bun candidat.

O altă obiecție consistă în faptul că argumentul celui mai bun candidat nu ține cont de relațiile interne existente între diferitele entități (T_1 , T_2 , T_3), ci ține mai degrabă de o alegere arbitrară, subiectivă. Aceasta însă este o nouă tentație,¹⁵ pentru că se consideră chestiunea ca fiind psihologică, ceea ce este de asemenea criticabil, dacă respectăm, de exemplu, concepția lui Frege: “Dacă limităm în mod arbitrar această parte a globului acoperită de apă, pe care o denumim ‘Marea Nordului’, acest fapt nu modifică cu nimic obiectivitatea sus-numitei mări”.¹⁶

O altă tentație ar fi să se considere că dilema noastră nu este decât o chestiune de cuvinte, de definiții conceptuale (ca aceea a cuvântului “corabie”, de exemplu) și, prin urmare, am putea prin alegerile conceptuale și prin opțiunile noastre teoretice să profităm și să acționăm asupra realității în funcție de interesele noastre personale sau instituționale. Altfel spus, atitudinea noastră pragmatică în fața obiectelor ar prevala față de cunoașterea acestora, pentru că prima este în mod sigur utilă, în timp ce de-a doua este probabil gratuită. Dar aceasta din urmă este o “soluție” care corespunde mai degrabă simțului comun decât unei atitudini speculative filosofice. Ar trebui prin urmare să încercăm o explicație legată de cazurile de nedeterminare, de situațiile unor obiecte și fenomene vagi cu care s-au confruntat nu numai filosofi, dar și oamenii de știință.

1.3 Identitate și nedeterminare

Într-adevăr, în fizica cuantică avem de-a face cu o amplă dezbateră, care continuă să dezbine specialiștii contemporani.¹⁷ În astfel de experiențe, observația cercetătorului poate influența poziția și viteza particulelor cuantice și astfel, poate schimba realitatea unui domeniu cuantic, conform principiului de incertitudine al lui Heisenberg. Pentru a prezice viitoarea

¹⁵ *Idem*, pp. 93-94.

¹⁶ Frege, *Les Fondements de l'arithmétique*; Paris, Seuil; tr. fr. din *Grundlagen der Arithmetik*; Breslau, Max und Hermann Marcus, 1969 (ed. originală, 1884), § 26, p. 53.

¹⁷ E. Klein, “Introduction” în *Revue Internationale de Philosophie: la Mécanique quantique*; nr. 2, pp. 191-207, 2000, p. 191.

poziție a unei particule elementare, trebuie să fim capabili să măsurăm cu exactitudine poziția și viteza actuale. Or, pentru a putea măsura ceva în fizică, trebuie mai întâi să fim capabili să observăm, iar pentru a observa particula respectivă trebuie să o iluminăm. Însă cantitatea de lumină necesară trebuie să fie cel puțin o cuantă. Or aceasta din urmă va modifica poziția și viteza particulei elementare în mod imprevizibil. Cu cât vom dori o măsură mai precisă a poziției, cu atât mai mult lungimea de undă a luminii necesare pentru iluminare va fi mai scurtă și, prin urmare, energia cuantică va fi mai mare. Deci viteza particulei va fi foarte perturbată. Pe scurt, o precizie ridicată în măsurarea poziției duce la o imprecizie ridicată în măsurarea vitezei. Stephen Hawking afirmă că "principiul de incertitudine al lui Heisenberg este o proprietate fundamentală ineluctabilă a lumii".¹⁸

Heisenberg a descoperit că produsul dintre incertitudinea poziției particulei și incertitudinea vitezei, multiplicat la rândul lui cu masa particulei, este mai mic sau egal cu o cantitate numită "constanta lui Planck".¹⁹ Consecințele metafizice ale acestui principiu constituie o amplă materie de dezbateră, pe care nu putem să o rezumăm aici și care, de altfel, nu este necesară pentru ceea ce ne interesează. Să reținem doar că obiectele, chiar și la nivelul micro sau nanometric prezintă un grad ridicat de nedeterminare, care este în același timp: *ontologică* (în ceea ce privește coordonatele spațio-temporale) și *gnoseologică* (cu privire la observația pe care o facem). În fața acestei duble nedeterminări, confirmate la nivelul experiențelor fizicii, identificarea obiectelor vagi, cu toate problemele pe care le pune, merită deci o atenție deosebită. Analiza paradoxelor sorite ne poate ajuta în acest sens.

1.4 Paradoxele soritului: paradoxul chelului și al grămezii

Aceste aporii semnaleză în mod explicit chestiunea *vagului*. Există mai multe variante ale acestor paradoxe.²⁰ Ne putem întreba, de exemplu, "de la ce număr începe ,multiplul?" Dacă adaug boabele de grâu unul câte unul, când voi dispune de o grămadă de grâu? Câte boabe vor constitui o grămadă? Zece, douăzeci, o sută, o mie...? Începând cu ce vârstă (ani, luni, săptămâni, zile, ore, secunde) devenim adulți? Acest paradox propus de școala din Megara este cunoscut de asemenea sub denumirea de "argument

¹⁸ S. Hawking, *Une brève histoire du temps. Du big bang aux trous noirs*; Paris, Flammarion; tr. fr. din *A Brief History of Time. From Big Bang to Black Poles*; New York, Bantam Press 1989 (1988), pp. 80-81.

¹⁹ G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*; Paris, PUF, 1999 (prima ed. 1934), pp. 126-127.

²⁰ R. Muller, *Les Mégariques. Fragments et témoignages*; Paris, Vrin, 1985.

crescător” sau de compoziție. Întâlnim această expresie (*Auxanomenos logos*) la Plutarh.²¹ Dar există, de asemenea, și perspectiva inversă, a descompunerii, ca în cazul “chelului”. Dilema este aceeași, dar are avantajul de a fi explicită:

“O persoană devine cheală din cauza unui fir de păr pe care-l pierde? Din cauza a două? A trei? [...] Deoarece cu privire la grămadă se pune aceeași întrebare: grămada este diminuată când se sustrage un singur bob de grâu, după aceea două, și așa mai departe? Este imposibil de spus în ce moment începe să nu mai existe grămada, pentru că niciun lucru sensibil nu poate fi sesizat cu precizie, ci doar în mod aproximativ și general.”²²

Ce criteriu ar trebui să utilizăm pentru a distinge o stare de lucruri de cea care-i succede? Însă paradoxul pare să sugereze că nu există un criteriu exact pentru cunoașterea sensibilă, deci cunoașterea nu ar fi posibilă decât sub formă aproximativă, înțeleasă drept cunoaștere vagă. O cunoaștere este vagă atunci când nu corespunde perfect criteriilor de identificare. Dar ce cunoaștere este aceea care nu este exactă, precisă, ci nedeterminată, vagă și deci confuză? Se mai poate vorbi despre cunoaștere? Amintind paradoxul lui Zenon, care spune că “bobul de grâu ar trebui să facă zgomot când cade, deoarece un sac de grâu face zgomot”,²³ paradoxul de tip megaric trimite la raportul între diferite tipuri de cunoaștere: cunoașterea perceptuală/cunoașterea intelectuală.

Cunoașterea perceptuală este empirică, o identificare de tip $a = b$, în timp ce cunoașterea intelectuală, reflexivă sau apercptuală este o identificare de tip $a = a$. Cele două relații de identitate nu sunt independente, ci se întrepătrund reciproc. Putem să le distingem din punct de vedere logic sau epistemic, însă la nivelul identității obiectelor existente, aceste identități nu sunt discernabile.

2. Logica și ontologia vagului

De ce nu putem distinge perfect între cele două tipuri de cunoaștere (empirică și intelectuală), care dau socoteală de obiectele vagi? O ipoteză plauzibilă, legată de faptul că nu putem discerne identitatea empirică de identitatea reflexivă, ar fi să considerăm ca fiind pertinentă întrebarea de a ști

²¹ Plutarque, *op. cit.*, § 23, p. 76.

²² R. Muller, *op. cit.*, p. 79.

²³ H. Barreau, “Eubulide de Milet” în *Encyclopédie philosophique universelle*, PUF, Paris, 1990, p. 960.

dacă conceptul de identitate nu este el însuși vag. Într-adevăr, problema care se pune aici este aceea a *obiectelor* și a *predicatelor vagi*:

“Caracteristica predicatelor vagi constă în faptul că prezintă toate o anumită *toleranță* a conceptului exprimat, sau noțiunea de grad de schimbare a unei aplicații, care este prea slabă pentru a exprima diferența între cazul în care predicatul se aplică și cazul în care predicatul nu se mai aplică. Sau și mai exact, predicatelor vagi se aplică fără încetare, pentru a se enunța ceva despre altceva, însă într-o manieră care pare arbitrară, din momentul în care se indică o limită a extensiei lor.”²⁴

Pe scurt, dacă P este un predicat vag, este posibil să se aserteze Pa în anumite circumstanțe și $\text{non-}Pa$ în aceleași circumstanțe. În acest caz, principiul non-contradicției este violat; faptul este foarte bine pus în evidență de paradoxele expuse mai sus. Așa cum arată Susan Haack²⁵, se pot construi paradoxe similare utilizând alte predicate vagi ca: mare, mic, scurt, lung etc. De fiecare dată, paradoxele par să conteste aplicabilitatea principiilor logicii tradiționale. Formalizat, argumentul de tip sorit se prezintă sub forma următoare:

$$\begin{array}{l}
 P_{a_1} \\
 P_{a_1} \rightarrow P_{a_2} \\
 \dots\dots\dots \\
 P_{a_{n-1}} \rightarrow P_{a_n} \\
 \hline
 P_{a_n}
 \end{array}$$

unde toleranța predicatului este exprimată prin faptul că expresiile condiționale sub forma $Pa_i \rightarrow Pa_{i+1}$ sunt toate adevărate. Se pare că paradoxul vine din faptul că *modus ponens* clasic (dacă p atunci q , și p ; deci q) nu mai funcționează. Premisele sunt adevărate, inferența este validă, însă concluzia este falsă.²⁶ Prin urmare, predicatele vagi sunt contradictorii. Așa este, dar de ce? Nimeni nu pare să cunoască răspunsul la această întrebare, formulată încă din antichitate. De aceea, ni se pare cu atât mai pertinentă ipoteza centrală a acestui studiu: aceea de a ști dacă nu cumva identitatea este aceea care generează astfel de paradoxe, ținând cont de aspectul nedeterminat, vag

²⁴ P. Engel, *La Norme du vrai*, Gallimard, Paris, 1989, p. 258.

²⁵ S. Haack, *Deviant Logic*; Cambridge: Cambridge University Press, 1977 (1974), p. 113.

²⁶ P. Engel, *op. cit.*, p. 259.

al identificărilor precedente. În acest caz, la întrebarea "identitatea este vagă?", există două răspunsuri posibile, tot așa de clare pe cât sunt de opuse.

2.1 Identitatea nu este vagă

Acest fapt se poate demonstra printr-un calcul formal logic, conform unui argument al lui Gareth Evans.²⁷ Să presupunem că "a" și "b" sunt niște termeni singulari astfel încât fraza "a = b" să aibă o valoare de adevăr nedeterminată. Fie "Δ" nedeterminarea acestei fraze. Atunci avem ipoteza următoare:

$$(1) \Delta (a = b).$$

Această relație enunță un fapt în legătură cu b pe care-l putem exprima atribuindu-i proprietatea "x[(x = a)]"; atunci, (1) devine:

$$(2) x[\Delta (x = a)]b.$$

Însă avem :

$$(3) \neg \Delta (a = a)$$

și prin urmare:

$$(4) \neg x[\Delta (x = a)]a.$$

Dar conform legii lui Leibniz, se poate deriva din (2) și (4) :

$$(5) \neg (a = b)$$

ceea ce este în contradicție cu ipoteza (1).

Argumentul lui Evans, prin reducere la absurd, este fondat pe ideea că nedeterminarea enunțurilor de identitate ar proveni din nedeterminarea semantică, iar nu din nedeterminarea obiectelor fizice ale lumii. Acestea ar fi bine determinate, dar cunoașterea noastră nu este suficient elaborată pentru a le descrie precis. Deci Evans nu contestă existența enunțurilor de identitate nedeterminate, conform valorilor de adevăr, ci concepția conform căreia nedeterminarea ar fi cauzată de faptul că obiectul de referință, desemnat de termenii singulari ai relației de identitate, ar fi un obiect vag. Aceasta este un fel de concepție inspirată de realismul naiv. De asemenea, Noonan²⁸ justifică această poziție prin faptul că unul dintre cei doi termeni ai relației de identitate (sau ambii) au denotația sau referința nedeterminată.

Pe de altă parte, dacă acceptăm că identitatea este vagă, în acest caz va trebui să renunțăm la legea lui Leibniz și să abandonăm ideea de identitate reflexivă. Deoarece, dacă identitatea este vagă, reflexivitatea încetează să funcționeze: un obiect nu ar putea fi în mod vag identic cu el însuși.²⁹ Dar să

²⁷ G. Evans, "Can There Be Vague Objects", în *Analysis*, nr. 38, pp. 208-211, 1978, p. 208.

²⁸ H. W. Noonan, "Indeterminate Identity", în *Contingent Identity and Abelardian Predicates: The Philosophical Quarterly*; vol. 41, nr. 162, pp. 183-193, 1991, p. 183.

²⁹ P. Engel, *op. cit.*, p. 442.

vedem mai îndeaproape cum stau lucrurile. Așadar, cel de-al doilea răspuns la întrebarea precedentă este: *identitatea este vagă*.

2.2 Identitatea este vagă

Argumentul principal se sprijină pe o observație, pe faptul că condițiile de identitate a numeroase obiecte, evenimente, stări, fenomene sunt vagi. Se întâmplă astfel cu norii, cu fumul, cu țărmurile maritime, cu formele de relief, cu râurile, cu orașele, cu persoanele etc. Există, de asemenea, un contra-argument imediat față de demonstrația precedentă dată de Evans. Dacă termenii "a" și "b" sunt vagi, atunci relația (3) nu este adevărată, iar demonstrația nu mai este valabilă. De asemenea, putem critica argumentul lui Engel astfel: într-adevăr, dacă identitatea este vagă, reflexivitatea în sens *absolut* încetează să mai funcționeze. Însă, dacă acceptăm ideea de reflexivitate vagă, atunci este posibil să se afirme că un obiect este în mod vag identic cu el însuși. În fine, ca ultim argument, este imposibil să concepem conform intuiției că există ceva, în lumea fizică reală, care să fie identic cu el însuși în mod determinat și indiscutabil.

Bineînțeles că ni se poate reproșa că intuiția nu este cel mai bun dintre argumente în favoarea unei concepții filosofice. Să considerăm deci dezbaterile destul de recente, unde se confruntă argumente gnoseologice, logice și epistemologice în stilul celor furnizate de Lowe, Burgess sau Johnsen.³⁰ Acesta din urmă formulează întrebarea dacă *identitatea vagă* este un concept coerent.

Mai întâi, să reamintim că problema vagului a fost ridicată de-a lungul istoriei filosofiei, iar diferitele dileme de tipul corabiei lui Tezeu i-au condus pe filosofi să conceapă chiar și relația de identitate ca fiind vagă. Faptul acesta este uimitor doar pentru adepții unei identități absolut determinate. Dar dacă acceptăm că există obiecte vagi în lume și, de asemenea, că limbajul nostru comportă expresii și predicate nedeterminate, printre altele datorită faptului că limbajul natural este în principiu ambiguu, atunci și ideea de relație de identitate vagă este plauzibilă. Știind și că relația de identitate este o relație între un obiect și el însuși, rezultă că, pentru un obiect vag, relația de identitate se realizează în mod vag. Dar ce semnifică expresia "relație de identitate vagă"? Se poate vorbi despre o relație de identitate vagă între două obiecte în următoarele condiții:

³⁰ E. J. Lowe, "Vague Identity and Quantum Indeterminacy: Further Reflections", în *Analysis*, nr. 59 (4), 1999, pp. 328-330. J.-A. Burgess, "Vague Identity: Evans Misrepresented", în *Analysis*, nr. 49, 1989, pp. 112-119. B. Johnsen, "Is Vague Identity Incoherent?", în *Analysis*, nr. 49, 1989, pp. 103-112.

“Pentru o pereche dată de termeni singulari, fiecare având o relație de referință determinată și rigidă cu un obiect, relația poate fi vagă (nedeterminată din punct de vedere metafizic: nici adevărată, nici falsă) atunci când obiectele la care acești termeni se referă sunt identice unul cu celălalt din punct de vedere numeric.”³¹

Această definiție a fost contestată de Evans, însă argumentul său formal (cf. *supra*) este inadecvat și incomplet; de exemplu, la etapa (5) a demonstrației sale, nu ar fi vorba despre o contradicție explicită. De asemenea, ceea ce Evans înțelege prin “obiecte vagi” nu este prea clar. În fond și la urma urmei, dacă am considera exemplul particulelor elementare din fizica actuală, nu este deloc absurd faptul că nu putem afirma niciodată că poziția și viteza acestora sunt determinate.

O altă obiecție privește maniera prin care Evans a utilizat legea lui Leibniz, a indiscernabilității identicelor. Johnsen îi reproșează că ar fi invocat-o doar în demonstrație, fără s-o fi folosit în mod formal. În plus, o astfel de demonstrație necesită o logică trivalentă. Astfel, argumentul lui Evans trebuie reformulat. Această corectură ar trebui să țină cont, de asemenea, de operatorii care desemnează “nedeterminarea” (Δ) și “determinarea” (∇) conform tabelii de adevăr următoare, pentru o propoziție P (A , adevărat; F , fals; N , nedeterminat):

P	ΔP	∇P
A	A	F
F	A	F
N	F	A

Conform acestei definiții, operatorul de nedeterminare este dualul operatorului de determinare. Prin urmare, demonstrația lui Evans se transcrie astfel:

(1) $\Delta (a = b)$	prin ipoteză
(2) $\lambda x(\Delta (x = b))(a)$	din (1) prin abstracție
(3) $\neg \Delta (b = b)$	din logica “=” și a lui “ Δ ”
(4) $\neg \lambda x(\Delta (x = b))(b)$	din (3) prin abstracție

³¹ B. Johnsen, *op. cit.*, p. 104.

(5) $\neg(a = b)$ din (2), (4) și legea lui Leibniz, prin *modus tollens*.

Or, conform definiției operatorului de determinare, putem infera din “ P ” că “ ∇P ” (dacă P , atunci P este determinată), deci:

(6) $\Delta \neg(a = b)$.³²

Această concluzie ne-ar autoriza fără probleme să inferăm relația următoare: $(\forall x)(\forall y)\Delta(x = y)$. Ceea ce înseamnă că relația de identitate este vagă oricare ar fi variabilele x , y . În favoarea acestui rezultat, să considerăm exemplul de nedeterminare, furnizat de britanicul Lowe³³, cu privire la particulele elementare din fizica cuantică. Chestiunea se prezintă astfel: un electron a este absorbit de un atom și începe să se “amestece” cu singurul electron care era deja prezent în atom. După aceea, un electron b este emis de atom în exteriorul “învelișului electronic”. În opinia filosofului britanic, identitatea dintre electronul a și electronul b este nedeterminată, nu numai în plan epistemic, dar și din punct de vedere ontologic. Se poate deci afirma că *vagul* este propriu în același timp *obiectelor* dar și *cunoașterii* pe care o avem despre ele.

3. Cunoașterea și obiectele vagi

Exemplul propus de Lowe pare verosimil din punct de vedere intuitiv; cu toate acestea, el conduce cel puțin aparent la un impas. Conform ipotezei că identitatea dintre electronul a și electronul b este nedeterminată, se pare că electronul b ar dispune de o proprietate care-i lipsește electronului a , altfel spus, proprietatea de a fi astfel încât să fie nedeterminat atunci când este absorbit de atom. Dar dacă se întâmplă astfel, atunci electronii a și b sunt diferiți în ceea ce privește proprietățile lor, și prin urmare aceștia sunt în mod determinat ne-identici, contrar ipotezei. Deci ipoteza este falsă; aceasta este obiecția lui Noonan.³⁴

Argumentul lui Noonan se sprijină pe un principiu de identitate cunoscut în mecanica cuantică sub numele de *principiul de imitație*, conform căruia particulele elementare sunt identice sau asemănătoare, simplă expresie a repetiției care ar fi singura formă de permanență a Naturii:

“În timp ce rocile și bilele de biliard din fizica clasică oferă toate un aspect distinct, particulele cele mai elementare ale materiei se repartizează în familii de particule *identice*: electronii sunt toți aceiași, ca și protonii, și așa mai departe, în ceea ce privește lumea particulelor

³² *Idem*, p. 106.

³³ E. J. Lowe, *op. cit.*, p. 328.

³⁴ H. W. Noonan, *op. cit.*, pp. 14-19.

elementare. Acest univers se compune din clone. După ce ați observat un electron, i-ați văzut pe toți. Însă acest principiu de imitație este acela datorită căruia putem raporta în mod strâns legile care guvernează comportamentul electronilor și al protonilor cu proprietățile lor intrinseci, fără a sacrifica universalitatea însăși a acestor legi. Acest principiu joacă de asemenea un rol crucial în încercarea noastră de a înțelege Universul, pentru că ne sprijină credința noastră în posibilitatea de a înțelege Universul în ansamblul lui, doar prin studiul exhaustiv al unei mici porțiuni.”³⁵

Astfel, rolul epistemic crucial al principiului de imitație este rezultatul demersului de unificare și, prin urmare, de identificare a forțelor și a particulelor fizice: “În procesul de identificare a forțelor și a particulelor naturii, faptul cu cea mai mare actualitate constă în a stabili identitatea entităților cele mai elementare ale naturii”.³⁶ În afară de rolul cognitiv al identificării, care reiese din acest paragraf și care confirmă ipoteza noastră de cercetare, este important să nuanțăm concepția care afirmă identitatea particulelor elementare. Astfel, argumentul opus denumit al absorbției-emisiei, propus de Lowe³⁷, pare mult mai plauzibil la o recitare mai atentă.

Fie doi electroni distincți în mod determinat, înaintea absorbției. Să-l numim a pe cel absorbit în mod determinat, iar a^* pe cel care se găsește deja în interiorul atomului, de asemenea în mod determinat. După care, cei doi electroni continuă să existe, însă amestecați în interiorul atomului. În această stare, aceștia nu mai sunt distincți în mod determinat. Doar numărul lor (doi) este determinat. Chiar și după emisia unui electron, dispunem de un electron în exteriorul atomului și de un alt electron în interiorul atomului, altfel spus dispunem de un cuplu de electroni determinați din punct de vedere numeric. Dar din faptul că cei doi electroni au fost “amestecați” în interiorul atomului, nu rezultă nici o determinare, dacă vrem să cunoaștem care din cei doi a fost emis. Prin urmare descriția definită “electronul emis” (să-l numim b) nu trimite în mod determinat la o entitate unică. În timp ce “electronul absorbit” se referă în mod determinat la o entitate unică.

Pe scurt, “ b ” și “electronul emis” sunt niște “designatori” vagi; și se întâmplă astfel nu numai din rațiuni epistemice, dar și din motive ontologice. Nedeterminarea ontologică a identității provine din faptul că trebuie să relativizăm designarea celor doi electroni în raport cu timpul (momentul

³⁵ D. J. Barrow, *Theories of Everything. The Quest of Ultimate Explanation*, Oxford University Press, Oxford, 1991; tr. fr. *La Grande théorie. Les limites d'une explication globale en physique*, Flammarion, Paris, 1996 (Albin Michel, 1994), p. 99.

³⁶ *Idem*, p. 103.

³⁷ E. J. Lowe, *op. cit.*, p. 329.

dinaintea absorbției, momentul de după absorbție și momentul de după emisie). Această nedeterminare nu ne permite să știm dacă electronul a sau a^* este acela care a fost emis de către atom la un anumit moment temporal.³⁸ Într-adevăr, nedeterminarea cuantică a particulelor elementare se manifestă în special la nivelul poziției și a mișcării particulelor, așa cum o arată relațiile de incertitudine ale lui Heisenberg.

Să reținem din această analiză că, din faptul că pare dificil de conceput ca relația reflexivă de identitate să fie vagă, nu rezultă că identitatea este o relație perfect determinată. Pe scurt, putem concepe identitatea mai degrabă de manieră vagă decât în mod absolut, dacă vrem să scăpăm de paradoxele sorite. De aceea, concluzia noastră poate fi formulată în sensul existenței și a cunoașterii vagi a obiectelor.

În concluzie, toate obiectele sunt obiecte vagi, deoarece identitatea lor este vagă; însă identificarea este și ea vagă și, deci, cunoașterea și recunoașterea obiectelor sunt, de asemenea, vagi! Întreaga noastră ontologie este o ontologie de obiecte vagi. În același fel în care concepem norii, fumul țigaretelor, fluviile, munții, orașele și persoanele, ar trebui să considerăm *toate* obiectele. Astfel, perspectiva heracliteană (metafora *lumii-fluviu*) pare să aibă câștig de cauză asupra concepției parmenidiene (a lumii fixe, imuabile).

Dar, pentru că nu putem să o adoptăm pe una fără a o respinge pe cealaltă, și astfel să renunțăm chiar la posibilitatea însăși a cunoașterii obiectelor (nu putem cunoaște decât ceea ce este permanent, fix, identic), suntem obligați să admitem, pentru a scăpa de scepticism, că: *i*) vagul identității formale duce la ideea de identificare vagă a obiectelor și, prin urmare, la ideea de cunoaștere vagă; *ii*) vagul identității materiale echivalează cu ontologia vagă a obiectelor. Lumea ar fi deci o lume de obiecte vagi, existența însăși este vagă, nedeterminată. Altfel spus, lumea populată cu obiecte *există*, iar noi o *cunoaștem*, însă în mod *vag*.

³⁸ *Idem.*